

шення конфлікту, зробивши його джерелом розвитку відносин з батьками, засобом підвищення ефективності всього освітнього процесу.

Висновки. Отже, сім'я та школа – природні партнери у вихованні дітей. Визначальними умовами ефективної взаємодії цих двох суб'єктів є: побудова відносин на декількох основних принципах і функціях кожної інституції; діагностика виховного потенціалу сім'ї учнів як основа надання школою їй педагогічної підтримки. Метою цієї діяльності є формування й розвиток педагогічної культури батьків. Важливою умовою соціально-педагогічного партнерства педагогів і батьків є гармонізація відносин між ними, зокрема характеру спілкування, культури вирішення питань у конфліктних ситуаціях.

Література

1. Бойко О.П. Партнерство школи, сім'ї та органів самоорганізації населення у справі соціалізації молоді / О.П. Бойко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 2.
2. Голубенко М.К. Школа та батьки. Навчаємо співпраці / М.К. Голубенко. – К. : Шкільний світ, 2009.
3. Гликман И. Школьный учитель и родители учеников: на чем строится их взаимодействие / И. Гликман // Директор школы. – 2004. – № 9.
4. Десятов Т.М. Наука управління загальноосвітнім навчальним закладом / Т.М. Десятов, О.М. Коберник, Б.Л. Тевлін, Ю.М. Чепурна. – Х. : Основа, 2003.
5. Зиятова М. Диагностика взаимодействия семьи и школы / М. Зиятова, В. Ларина // Директор школы. – 2006. – № 6.
6. Кравченко Т. Взаємодія сім'ї і школи : принципи реалізації / Т. Кравченко // Освіта і управління. – 2007. – Т. 10. – № 1.
7. Постовий В. Сім'я і сімейне виховання. Концепція / В. Постовий // Рідна школа. – 1996. – № 11–12.
8. Рибальченко І.М. Взаємодія з батьками / І.М. Рибальченко. – Х. : Основа, 2007.
9. Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 р. – К. : Істина, 2002.
10. Сухомлинський В.А. Батьківська педагогіка / В.А. Сухомлинський. – К., 1978.

ЄРМАК Ю.І.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОПІЗНАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Професійне становлення майбутнього вчителя відбувається у вищому педагогічному навчальному закладі, коли в нього формується ставлення до себе, до дітей, до професії вчителя. Успішність професійного становлення студентів залежить від того, який сенс має для них професія вчителя, яким чином розкриваються й реалізуються їх потенційні сили в навчально-

виховному процесі. Якщо майбутні вчителі активно й систематично займаються професійним самопізнанням, тобто пізнають себе як суб'єкта майбутньої педагогічної діяльності, це сприяє їх акмеологічному зростанню, набуттю педагогічного професіоналізму.

Питання самопізнання особистості вивчаються в психології (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, А. Спіркін, І. Чеснокова, Е. Шорохова). Існують дослідження, що стосуються конкретно-практичних аспектів цієї проблеми (М. Боришевський, В. Козієв, І. Кон, В. Столін). Як свідчить аналіз наукових праць, професійне самопізнання визнається особистісним механізмом становлення вчителя, невід'ємним складником саморозвитку й самореалізації майбутніх учителів (О. Боброва, С. Васьковська, А. Захаров, А. Кан-Калик, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Мешко, Н. Нікандров, В. Саврасов, В. Якунін) [1; 2]. У цілому виконані роботи стосовно вирішення проблеми професійного самопізнання вчителя Н. Рукавішнікова поділяє на такі, що присвячені: вивченню гностичного компонента педагогічної діяльності, розвитку перцептивно-рефлексивних здібностей і здібності до самопізнання; вивченню змісту професійного самопізнання як складової самосвідомості вчителя; дослідженню оцінки й самооцінки професійно важливих аспектів діяльності в процесі професійного самовизначення [4]. Проте ще недостатньо розкриті практичні аспекти здійснення професійного самопізнання майбутніх учителів у фаховій підготовці.

Мета статті – розкрити суть професійного самопізнання майбутнього вчителя з позиції практичного його здійснення в процесі фахової підготовки.

У межах дослідження професійне самопізнання майбутнього вчителя розглядаємо через категорію *самосвідомості*, оскільки підвищення результативності у ВНЗ, перш за все, залежить від усвідомленого ставлення студентів до навчання. Самосвідомість, як опосередковане пізнання своїх потенційних сил, допомагає молоді виробити ціннісно-емоційне ставлення до себе, орієнтувати власне “Я” на саморозвиток ще в студентські роки. У всіх психологічних теоретичних положеннях, що подають структуру самосвідомості, самопізнання включається в самосвідомість, що забезпечує її зміст і динаміку. Професійна самосвідомість педагога є особистісним механізмом, що відіграє активну регулювальну роль у діяльності вчителя, за допомогою якого стає можливим активний саморозвиток, свідоме вдосконалення особистісно-професійних якостей, формування педагогічної майстерності й професіоналізму.

Уперше проблема професійного самопізнання педагога знайшла відображення в працях І. Метельського, який довів, що система знань і вмінь, набута педагогом у процесі пізнання особистості учня й самопізнання, є однією з найважливіших умов творчого вирішення педагогічних завдань і передумовою вдосконалення педагога як суб'єкта професійної діяльності [4].

Ознаками професійного самопізнання студентів є: відбиття у свідомості потреби в розкритті особистісно-професійних якостей у фаховій підготовці; наповнення самосвідомості змістом, що пов'язує молоду людину з іншими людьми, з культурою й суспільством у цілому; ставлення до себе як до професіонала. Існує думка, що професійне самопізнання майбутніх фахівців базується на самоаналізі, самооцінці, самопрогнозуванні, самопроектуванні (Л. Лесохіна, Т. Щадринова).

Частіше за все вчені самопізнання називають процесом, що “відбувається всередині реального спілкування й завдяки” (В. Столін), й означає “пізнання себе як суб'єкта діяльності й спілкування, побудову та корекцію образу “Я”, наповнення змістом самосвідомості особистості” (О. Боброва).

У сфері професійної праці самопізнання відіграє регулятивну роль. Професійне самопізнання акумулює не тільки розуміння й прийняття умов та вимог конкретної діяльності, певного зразка професійної поведінки й відносин, але також пізнання та осмислення своєї ролі, завдань і можливостей у вибраній сфері соціальних відносин. Воно засноване на процесі пізнання особистістю себе як суб'єкта діяльності, результативну сторону якого становлять професійні аспекти образу “Я” – професійної самосвідомості.

На думку Н. Кузьміної, характерним для викладачів високого рівня продуктивності є неперервне самопізнання, засноване на гармонійному поєднанні всіх компонентів досвіду, пізнанні інших людей і самого себе (висока аутопсихологічна компетентність). Їм властиві найбільш адекватна самооцінка, особлива чутливість до переваг і недоліків власної особистості та діяльності, вміння зрозуміти причини своїх творчих успіхів і невдач, вміння аналізувати й узагальнювати результати власної професійної діяльності, порівнювати її з роботою інших учителів. Високопродуктивні педагоги завдяки вмілому діагностуванню своїх професійних можливостей успішно регулюють педагогічні дії, а у вирішенні навчально-виховних завдань досягають високого рівня – моделюють не тільки систему знань, але й формують у них необхідні ціннісні орієнтації і властивості особистості [2; 4].

Маловивченими є питання стосовно перешкод, бар'єрів професійного самопізнання, шляхів їх подолання. Як відомо, існує багато причин, з яких учителі важко пізнавати власний потенціал. Так, роздратованість негативно впливає на професійне самопізнання вчителя. О. Дубровський радить учителю оволодіти вміннями відволікатися від турбот на певний час, щоб позбутися роздратованості. Не можна передавати свого негативного настрою іншим людям. Іноді потрібно й поступитися. Це допоможе подивитися на себе з боку інших людей, прислухатися до їх критичних зауважень. У пізнанні себе головним є адекватне сприйняття власної поведінки, результатів діяльності. “Привчайте себе до паузи перед можливим спалахом гніву. А під час цієї паузи намагайтесь осмислити ситуацію. Тоді ви встигнете дійти висновку, що гнів не дасть полегшення, а лише спричи-

нить нові неприємності. Найкраще, якщо вам вдасться розрядитися не гнівними словами, а фізичною роботою чи вправами. Здорова фізична втома поглине ваш гнів” [3, с. 69].

Професійне самопізнання є необхідною передумовою самовиховання, професійної самоосвіти, професійного зростання вчителя. На думку С. Єлканова, програма самовиховання майбутнього вчителя повинна містити всі основні вимоги до педагогічної професії до його особистості, до того, що становить у ній загальне, особливе й індивідуально неповторне. Він виокремлює основні риси особистості, які потребують самовиховання, а саме: соціальні та загальноособистісні риси вчителя (ідейність, громадянськість, моральність, педагогічна спрямованість, педагогічні переконання, естетичні риси); професійно-педагогічні риси (теоретична й методична підготовленість зі спеціальності, психолого-педагогічна підготовленість до професійної діяльності, розвиток практичних педагогічних умінь та здібностей); індивідуальні риси (особливості пізнавальних процесів та їхня педагогічна спрямованість: педагогічна спостережливність, мислення, пам'ять, емоційна чутливість, вольові риси, особливості темпераменту, стан здоров'я) [3, с. 142].

Отже, розглядаючи професійне самопізнання майбутнього вчителя як здібність та як пізнавальний процес, слід зауважити на необхідності його виховання. У фаховій підготовці, як на наш погляд, ще недостатньо студентами використовуються прийоми, способи професійного самопізнання, а саме: самоспостереження, педагогічний аналіз, педагогічна рефлексія, професійна оцінка, самопрогнозування, самопроектування й самоконтроль.

Самоспостереження – уміння педагога подивитися на себе, свої дії і відносини з боку. Періодично фіксуючи увагу на своєму стані, педагог починає краще розуміти, чого можна чекати від себе в тій або іншій ситуації. Самоспостереження надає педагогові цінну інформацію про самого себе, яка є прихованою від оточення. Самоспостереження – це не самоспоглядання. Воно передбачає роботу пам'яті та думки, фіксацію й аналіз вчинків за певний проміжок часу. Зміст мають не факти самі по собі, а те, вираженням яких думок, почуттів, ставлень та рис особистості вони є.

Із самоспостереженням тісно пов'язана увага педагога як до себе, так і до дітей. Важливу роль у праці вчителя, як відзначає Ф. Гоноболін, відіграє увага самого вчителя. А його уважність як риса особистості є моральною рисою, що виявляється в чутливому ставленні до дітей, в урахуванні їхніх індивідуальних і вікових особливостей. Учитель, котрий уважно ставиться до себе, може зосереджуватися на роботі своїх учнів, стежити за їх поведінкою, психічним станом, ставленням до уроку, уважністю, розумінням, результатами праці. І тому увага вчителя багатопланова, а вміння нею володіти є мистецтвом, що потребує відповідних знань і практичного досвіду. Від уваги значною мірою залежить інтуїція, якою має оволодівати майбутній учитель. Неорганізованість, відсутність витримки та спокою, невміння зосереджуватися на роботі й розподіляти свою увагу, відсутність

контакту з дітьми, роздратований стан заважають учителям мобілізувати на уроці увагу і свою, й учнів [3, с. 249–251].

Педагогічний самоаналіз дає змогу розкрити причинно-наслідкові зв'язки своїх успіхів і невдач у педагогічній діяльності. Самоаналіз – це спосіб, що потребує критичної оцінки фактів, співвіднесення їх з певними цінностями. Якщо самоспостереження – процес простеження за тим, що відбувається, то самоаналіз – процес оцінки, чому саме так сталося, через які риси самої особистості, що вимагає діапазону соціального погляду. Від того, у якому напрямі розвивається самоаналіз, яка глибина осмислення себе як професіонала, залежить і розвиток творчих потенцій особистості, професійне зростання й особистісне вдосконалення. Така внутрішня робота розвиває аналітичне мислення, забезпечує своєчасне внесення корективів у професійно-рольову поведінку вчителя.

Педагогічна рефлексія – спрямованість свідомості вчителя на самого себе, урахування уявлень учнів про його діяльність і про те, як учитель розуміє діяльність учня. Це здатність учителя подумки уявити собі сформовану в учня картину ситуації й на цій основі уточнити уявлення про себе. В основі рефлексії лежить самокорекція, без якої неможливою є педагогічна діяльність. Оцінюючи дії з погляду практичної діяльності, учитель постійно виправляє себе.

За допомогою професійної самооцінки координуються можливості, внутрішні психічні резерви особистості з метою та засобами діяльності. Основна функція професійної самооцінки педагога – регуляція його професійної поведінки. Чим критичніше педагог ставиться до себе, тим більш зрілим є його професійне самопізнання. І навпаки, чим глибше розвинене самопізнання педагога на рівні його підготовки до діяльності, тим більш критичною є його самооцінка в процесі виконання діяльності. Самооцінка як інструмент самовдосконалення є важливим чинником підвищення ефективності професійної підготовки майбутнього фахівця. Тому так важливо займатися розвитком самопізнання, формуванням адекватної самооцінки педагога ще на етапі його професійного навчання у ВНЗ.

Самопрогнозування є також спробою уявити себе в певній ситуації діяльності. Це вміння педагога контролювати, оцінювати, виправляти, долати самого себе – показник вищої моральної зрілості й культури, подібно до того, як вища культура мислення виявляється в умінні полемізувати із самим собою. За допомогою самоконтролю здійснюється регулярна фіксація та звірення фактичної поведінки, відносин, діяльності педагога з тим, що намічено. Ефективність самоконтролю підвищується, коли він доповнюється самозвітом у процесі практичної діяльності й самовихованням. Звітувати про свої вчинки – це означає вносити корективи у власну поведінку, стабілізувати її в потрібному напрямі й цим самим робити свою особистість об'єктом своєї свідомості.

На основі аналізу фактів власного життя та завдяки логічним доказам студент може виробити свідому установку – серйозно взятися за свій розвиток. Завдяки самопереконуванню можна перебудувати самосвідомість у

ставленні до різних явищ життя і внаслідок цього – власну поведінку. Як вважає С. Єлканов, самопереконавання потребує активної, а іноді й нелегкої розумової роботи, своєрідної дискусії із самим собою. Висуваючи докази та контрдокази, зважуючи “за” і “проти”, людина встановлює істину та приймає її як керівну ідею у своєму житті й діяльності. Без сумніву, для самопереконавання студент має володіти належною інформацією про те, в чому хоче себе переконати, цілком реальними здібностями аналізувати, порівнювати, узагальнювати [3, с. 143].

Одним з важливих прийомів професійного самопізнання є самовипробовування, яке можна здійснити, беручи участь у студентській роботі, у спілкуванні з товаришами в колективі та в інших ситуаціях. Для випробовування професійних знань і вмінь найкраще використовувати можливості різних форм педагогічної практики. Педагогічна практика допомагає студентам виявити рівень їх знань, педагогічних здібностей, культури, тобто якомога найбільше пізнати професійно-педагогічний потенціал.

Висновки. Суть поняття “професійне самопізнання майбутнього вчителя” розкривається через самосвідомість, суттєві ознаки, які є структурними одиницями поняття, а також завдяки функціям, що сприяють розкриттю потенційних сил. Продуктивному самопізнанню власних особистісно-професійних здібностей заважають перешкоди, до яких належить, наприклад, роздратованість учителя. Використання прийомів професійного самопізнання позитивно впливає на процес фахової підготовки студентів. Перспективним напрямом подальшого дослідження є виявлення педагогічних умов професійного самопізнання майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки.

Література

1. Васьковская С.В. Психологические условия формирования профессионального самопознания будущего учителя : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 “Педагогическая и возрастная психология” / С.В. Васьковская. – К., 1987. – 17 с.
2. Мешко О. Професійне самопізнання майбутнього вчителя як умова становлення його педагогічної позиції / О. Мешко // Психологічні науки. – 2010. – № 54. – С. 235–239.
3. Педагогічна майстерність: хрестоматія : навч. посіб. / [упоряд. : І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т.Г. Дмитренко та ін. ; за ред. І.А. Зязюна]. – К. : Вища шк., 2006. – С. 249–251.
4. Рукавишникова Н.Г. Профессиональное самопознание студентов педагогического вуза : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 “Педагогическая и возрастная психология” / Н.Г. Рукавишникова. – М., 2003. – 21 с.